

بناام خدا

بررسی معنای عصمت در لغت و اصطلاح علما

محقق: سجاد حسین جعفری روندوی

چکیده:

از موضوعات بسیار مهم که در اعتقادات انسان نقش اساسی دارد، مسأله عصمت است؛ و با توجه به اهمّیت و همچنین، حساسیتی که این موضوع دارد، مورد توجه علماء مسلمین قرار گرفته است. پیروان دو مکتب بزرگ مسلمین، مکتب «اهل سنت» و مکتب «اهل البیت (علیهم السلام)» دیدگاه خاصی درباره عصمت غیر انبیاء دارند، اکثر اهل سنت فقط قائل به عصمت انبیاء و ملائکه هستند و آن هم با اختلاف دیدگاه‌هایی که بین آنها وجود دارد، ولی پیروان مکتب اهل بیت (علیهم السلام)، علاوه بر انبیاء الهی (علیهم السلام)، قائل به عصمت سیزده نفر دیگر علاوه بر حضرت محمد (صلی الله علیه و آله) نیز هستند. در این نوشتار مختصر سعی شده تا معنا و مفهوم عصمت از نظر لغت و اصطلاح علما مورد بررسی قرار گیرد و با بررسی تطبیقی معنای اصطلاحی عصمت از نگاه علمای شیعه و اهل سنت تعریف روشنی از مفهوم عصمت ارائه شود.

عصمت

عصمت در لغت

عصمت در لغت به معانی «حفظ»، «منع» و «امساک» است، خلیل بن احمد فراهیدی می‌گوید: «عصمت، آن است که خداوند تو را از شر نگاه دارد یعنی شر را از تو دفع کند». ^۱ ابن سکیت هم «عصمه» را بمعنای «منع» می‌داند. ^۲ الأنباری در شرح شعر «زهیر بن ابی سلمی» ^۳ گفته: و معنای «بعصم» «یمنع» است چنانچه خداوند می‌فرماید: «قال لا عاصم الیوم من أمر الله» ^۴ یعنی: مانعی نیست. أزهری عصمت را به معنای «مانع شدن» و «نگاه داشتن» و هم به معنای «امتناع و منع» می‌داند، ^۵ ابن منظور گفته: «عصمت، در کلام عرب به معنی «منع» است و «عصمت» خداوند بنده خود را به این است که او را از آن چه موجب هلاکت اوست، باز دارد». ^۶ وی در ادامه گفته: «اعتصام به معنی «تمسک نمودن به چیزی» است؛ و شعر «ابی طالب» از این باب است که در وصف پیامبر گفته است: «پناهگاه یتیمان و

^۱ خلیل بن احمد فراهیدی، العین، ج ۲، ص ۱۲۲. «العصمة: أن يعصمك الله من الشر أي يدفع عنك..»

^۲ أبو یوسف یعقوب بن إسحاق بن سکیت، (م ۲۴۴ هـ. ق)، اصلاح المنطق، ص ۲۴۸. «عصمه يعصمه عصماً و عصماً و عصمة إذا منعه

«...»

^۳ زهیر بن ابی سلمی المزنی؛ از شعرای عصر جاهلیت و اصحاب معلقات بوده است و ۱۴ سال قبل از هجرت فوت کرده است.

«لحي حلال يعصم الناس أمرهم...»

^۴ هود / ۴۳؛ ... نوح گفت: امروز هیچ کس را از (قهر) خدا جز لطف او پناهی نیست.

^۵ محمد بن أحمد الأزهری الهروی (۲۸۳-۳۷۰ هـ. ق)، تهذیب اللغه، ج ۲، ص ۵۷، مادة عصم

^۶ محمد بن مکرم بن منظور الأفريقي المصري، لسان العرب، ج ۱۰، ص ۱۷۵، العصمة في كلام العرب المنع، و عصمة الله عبده أن يعصمه

مما يوبقه.

بیچارگان است»؛ یعنی آنان را از این که در اثر فقر و بدبختی بمیرند، حفظ می‌کند.^۷ ابن فارس گفته: کلمه «عصم» بر نگهداری، مانع شدن و ملازم بودن دلالت می‌کند و معنای این واژگان یک چیز است؛ این که خداوند بنده خویش را از امر ناگواری که بر او وارد شود، نگه می‌دارد.^۸ و همچنین الأنباری در شرح شعر «عمرو بن کلثوم بن مالک»^۹ می‌گوید: «العاصمون: «المانعون»،^{۱۰} یعنی منع شدند. فیروزآبادی (۸۱۷م) گفته: «عصم یعنی کسب کردن و منع و نگاه داشتن»^{۱۱}.

جمع بندی و نتیجه گیری

از آنچه که تاکنون درباره معنای «عصمت» از لغویون بیان شد، به این نتیجه می‌رسیم که معنای اصلی «العصمة»، منع و امتناع می‌باشد؛ اگرچه در بعضی از معاجم لغویه، معنای حفظ و امساک و نگاهداشتن... نیز ذکر شده است. چنانچه کلام یاد شده از «ابن فارس» به صراحت بر این مطلب دلالت می‌کند و نیز گفته الأزهری در «تهذیب» و ابن منظور در «لسان العرب» نیز دلالت دارند بر این که معنای «العصم»، المنع می‌باشد. عوید المطرفی می‌گوید: با توجه به اقوال علما که ما ذکر کردیم معلوم می‌شود که عصمت در نزد عرب بمعنی منع و امتناع است.^{۱۲} ابوعمار محمد می‌گوید: «عصمت در معاجم لغت بمعنی منع کردن، حفظ کردن، نگاه داشتن و بازداشتن، آمده است ولی آنچه در کتب لغت تاکید شده

^۷ همان، «الإعتصام الإمتساک بالشیء، ومنه شعر ابی طالب: ثمال الیتامی عصمه للأرامل، أی ینعمهم من الضیاع والحاجه»

^۸ احمد بن فارس، معجم المقاییس فی اللغة، ص ۷۷۹، «عصم»، «العین»، «صاد» و «میم» اصل واحدٌ صحیحٌ یدلُّ علی امساک و منع و مُلازمة - و المعنی فی ذلك کُلُّه معنی واحد و من ذلك العصمه: أن یعصم الله تعالی عبده من سوء یقعُ فیهِ»

^۹ عمرو بن کلثوم ابن مالک؛ از شعرای عصر جاهلیت و از اصحاب معلقات بوده است و در سال ۵۲ قبل از هجرت از دنیا رفته است.

^{۱۰} العاصمون: «المانعون یقال عصم الله سبحانه و تعالی فلاناً أی: «منعه من التعرض لما لا یحلُّ له.» ابی بکر محمد بن القاسم

الأنباری (۲۷۱ - ۳۲۸ هـ. ق)، شرح القصائد السبع الطوال الجاهلیه، ص ۲۷۲، تحقیق عبدالسلام محمد هارون

۴. محمد یعقوب فیروزآبادی، القاموس المحیط، ج ۴، ص ۱۵۱، «عَصَمَ: إکتسب و منع و وقی»

^{۱۲} عوید بن عبّاد بن عاید المطرفی، آیات عتاب المصطفی فی ضوء العصمه و الإجتهد، ص ۲۶، «من النظر فی هذه الأقوال التي

سقاناها یظهر أن معنی «العصمة» فی اللغة أعنی الاستعمال فی الوضع عند خلّص العرب - یدور علی معنی - المنع و الإمتناع.» ،

این است که معنی اصلی عصمت همان «منع» می‌باشد.^{۱۳} شربینی، بعد از نقل اقوال لغویون می‌گوید: «با توجه در معانی مختلفی که برای عصمت بیان شده بدست می‌آید که معنی «منع» برای عصمت ترجیح دارد».^{۱۴} بر این مطلب اقوال مفسرین نیز دلالت می‌کند؛ چنانچه طبری در تفسیر آیه «و من یعتصم یعتصم بالله فقد هدی الی صراطٍ مستقیم»^{۱۵} گفته: معنای اصلی «عصم» منع کردن است.^{۱۶} وی همچنین در تفسیر قول خدای متعال (والله یعصمک من الناس)^{۱۷} می‌گوید: «نگاه می‌دارد تو را از اینکه به تو ضرری برسد».^{۱۸}

عصمت در اصطلاح

عصمت از نظر متکلمان و حکمای اسلامی، همان معنای لغوی «منع و حفظ» را در بر دارد. ولی با وجود این، دانشمندان و متکلمان فرق اسلامی تعاریف مختلفی از عصمت ارائه داده‌اند که با مطالعه تطبیقی تعاریف مختلف، نشان می‌دهد که این اختلاف بازتابی از تفاوت در «مبانی و رویکردهای فکری و کلامی» صاحب نظران است.^{۱۹} در اینجا تعاریف مختلفی که متکلمان فرق مختلف اسلامی از عصمت کرده‌اند ذکر می‌شوند و بعد به بررسی آنها پرداخته می‌شود. نکته قابل توجه این است که:

---

^{۱۳} أبوعمار محمد بن عبدالستار الفیدیمینی المصری، عصمة الأنبياء و تحقیق الخلاف فیها، ص ۱۱، «فالحاصل أن العصمة جاء فی المعاجم اللغویة بمعنی «المنع و الحفظ و الوقایه و الإمساک» و ما نصَّ علیه فی کتب اللغة من أن «المنع» اصل معنی العصمة فی کلام العرب.»

^{۱۴} دکتر السید عماد الشربینی، رد الشبهات حول عصمة النبی فی ضوء الكتاب و السنّة، ص ۲۴، «و بالإمعان فی هذه المعانی جمیعها تری أنّها ترجع الی المعنی الأوّل الذی هو «المنع»»

^{۱۵} آل عمران / ۱۰۱، و هر کس به دین خدا متمسک شود محققاً به راه مستقیم هدایت یافته است.

^{۱۶} محمد بن جریر الطبری، جامع البیان عن تأویل القرآن، ج ۴، ص ۲۶، و أصل العصم: المنع فکل مانع شیئاً فهو عاصمة.»

^{۱۷} مائده / ۶۵، و خدا تو را از (خطرات) احتمالی مردم نگاه می‌دارد.

^{۱۸} طبری، جامع البیان، ج ۶، ص ۳۰۹، «أن یمنعک من أن ینالک سوء»، محمد بن ابی بکر بن ایوب، ابن قیم الجوزی، مدارج السالکین،

ج ۱، ص ۵۷، محمد بن عبد الستار الفیدیمینی، «عصمة الأنبياء و تحقیق الخلاف فیها»، ص ۱۱

^{۱۹} سید موسی هاشمی تنکابنی، عصمت و ضرورت آن، ص ۲۲

متکلمان اسلامی «عصمت» را معمولاً نسبت به «گناه» می‌سنجند؛ یعنی «معصوم» کسی است که از گناه مصون است و در اینکه منشأ این صیانت و حفظ معصوم از گناه و خطا، اراده الهی است، اختلاف و تردیدی وجود ندارد؛ اما از آنجا که دیدگاه آنان درباره نحوه تأثیر «اراده الهی» در حوادث و رخدادهای جهان متفاوت است، درباره استناد عصمت معصومان به اراده الهی نیز، تفسیرها و تعبیرهای متفاوتی ارائه شده است.^{۲۰} به عبارت دیگر تعاریفی که از «عصمت» شده است، با توجه به اعتقادی که فرق مختلف نسبت به «پیامبران» دارند، از حیث جنبه‌های مختلف - خلقی و خلّقی - و همچنین با توجه به مختار بودن یا نبودن انسان در انجام کارهای خود، ارائه داده‌اند. در نتیجه، تعاریفی که از «عصمت» شده است، با اختلاف همراه است.

عصمت در نظر علماء امامیه

اکثر علماء امامیه «عصمت» را «لطف» می‌دانند؛ بر اساس این دیدگاه، عصمت لطف الهی است که خداوند شامل حال بندگان برگزیده خویش می‌کند و انسان معصوم به کمک آن و در عین داشتن «اختیار و اراده و آزادی و قدرت» از ارتکاب گناه و ترک طاعت خداوند متعال، خودداری می‌کند. شیخ مفید گفته: «عصمت لطفی از جانب خداوند است که شامل حال مکلف می‌شود و او را از وقوع در معصیت و ترک اطاعت باز می‌دارد، با اینکه آن شخص قادر به انجام آن دو است.»^{۲۱} افراد

---

^{۲۰} علی ربانی گلپایگانی، عصمت از نگاه خرد، فصلنامه انتظار، شماره ۱۱-۱۲

^{۲۱} «العصمة لطف یفعله الله تعالی بالمکلف بحیث یمتنع منه وقوع المعصية و ترک الطاعة مع قدرته علیها، شیخ مفید، النکت الاعتقادیة،

۴- ملا عبدالرزاق لاهیجی می‌نویسد: «مراد از عصمت، غریزه‌ای است که با وجود آن، داعی بر معصیت نتواند شد. با وجود قدرت بر آن و این غریزه عبارت از قوت عقل است به گونه‌ای که موجب قهر قوای نفسانی شود.»^{۲۸}

۵- علامه طباطبائی می‌نویسد: «عصمت عبارت است از وجود امری که انسان معصوم را باز می‌دارد از وقوع در اموری که جایز نیستند، خطا باشد یا معصیت.»^{۲۹}

عصمت در نظر علماء معتزله

۱- قاضی عبدالجبار می‌گوید: «عصمت عبارت است از: لطفی که با داشتن آن لطف، شخص از ارتکاب گناه بازداشته شده است و به همین دلیل عصمت جز در مورد انبیاء یا کسانی که در مسیر انبیاء هستند، به کار برده نمی‌شود.»^{۳۰}

۲- ابن ابی الحدید می‌گوید: «اصحاب ما گفته اند عصمت عبارت است از منع شدن مکلف از انجام فعل قبیح با وجود اختیار.»^{۳۱}

عصمت از نظر علماء اشاعره و ماتریدیه

۱- قاضی ایجی گفته: «عصمت در نزد ما این است، که خلق نکند خدا گناهی را در مردم»^{۳۲}

---

^{۲۸}. ملا عبدالرزاق لاهیجی، گوهر مراد، ص ۲۶۷

^{۲۹}. سید محمد حسین طباطبائی، المیزان، ج ۲، ص ۱۳۴، «و نغنی بالعصمة وجود أمر فی الانسان المعصوم یصونه عن الوقوع فیما لا یجوز من الخطأ أو المعصية»

^{۳۰}. قاضی عبدالجبار بن احمد، شرح اصول خمس، ج ۱، ص ۷۸۰، تعلیق احمد بن الحسین بن ابی هاشم، «العصمة، عبارة لطف يقع معه الملطوف فيه لا محاله حتى يكون المرء معه كالمرفوع إلى أن لا يرتكب الكبائر و لهذا لا یطلق إلا على الأنبياء أو من یجری هم.»

^{۳۱}. ابن ابی الحدید المعتزلی، شرح نهج البلاغه، ج ۷، ص ۸، «وقال أصحابنا العصمة یمتنع المكلف عند فعله من القبیح اختیاراً»

^{۳۲}. قاضی عضد الدین عبدالرحمن الایجی، شرح المواقف، ج ۸، ص ۳۰۶، شارح سید شریف علی بن محمد جرجانی، «العصمة، و هی عندنا، ... أن لا یخلق الله فیهم ذنباً.»

- ۲- تفتازانی در شرح عقائد نسفیه گفته: «حقیقت عصمت این است که خلق نکند خداوند متعال در بنده گناهی را با وجود بقاء قدرت و اختیار».^{۳۳} در تعلیقه شرح جامع المقاصد آمده: عصمت ملکه اجتناب از معاصی است با وجود قدرت بر انجام آنها».^{۳۴}
- ۳- راغب اصفهانی گفته: «عصمت انبیاء: حفظ کردن خدای، انبیاء را به صورت‌های زیر: عصمت انبیاء به آنچه را که از جهت صفا و پاکی گوهر مخصوص‌شان گردانیده، به فضائل جسمی و نفسانی، به نصرت و پیروزی و ثبات قدم‌شان، به وارد کردن آرامش بر آنها و حفظ دل‌هایشان از دغدغه و عدم سکینه، به توفیقی که تأییدشان نموده و شایسته‌شان داشته».^{۳۵}
- ۴- فخر رازی می‌گوید: «بنابر دیدگاه ابی‌الحسن اشعری عصمت عبارت است از قدرت به اطاعت و عدم قدرت بر انجام معصیت».^{۳۶}
- ۵- قاضی بیضاوی می‌گوید: «عصمت ملکه‌ای نفسانی است که از فجورها مانع می‌شود و متوقف به علم بر عواقب گناه و مناقب طاعات است».^{۳۷}

^{۳۳} سعد الدین التفتازانی، شرح عقائد النسفیة، ص ۹۹، «و حقیقة العصمة: أن لا یخلق الله تعالی فی العبد الذنب، مع بقاء القدرته و اختیاره»

^{۳۴} همو (۷۱۲ - ۷۹۳ هـ.ق)، شرح جامع المقاصد، ج ۵، ص ۵۰، تعلیق دکتر عبدالرحمن عمیره، «العصمة: ملكة اجتناب المعاصی مع التمكن منها...»

^{۳۵} حسین بن مفضل المعروف بالراغب الإصفهانی، المفردات فی غریب ألفاظ القرآن، ص ۳۳۷، تحقیق محمد سید الکیلانی الحلبي؛ «عصمة الله تعالی الأنبياء حفظه إياهم أولاً بما خصّهم به من صفاء الجواهر ثم بما أولاهم من الفضائل الجسمیة و نفسیة ثم بالنصرة و تثبیت أقدامهم ثم بإزالة السكينة عليهم و بحفظ قلوبهم و بتوفیق» همچنین ابن حجر عسقلانی گفته: «و عصمة الله الأنبياء - علی نبینا و علیهم الصلاة و السلام - حفظهم من النقائص، و تخصیصهم بالکمالات النفسیة و النصرة و الثبات فی الأمور و إنزال السكينة عليهم»، أحمد بن علی بن حجر العسقلانی، فتح الباری فی شرح البخاری، ج ۱۱، ص ۵۰۱، تحقیق محمد فؤاد عبدالباقی

^{۳۶} فخر الدین محمد بن عمر الرازی، معالم اصول الدین، ص ۱۶۷

^{۳۷} القاضی ناصر الدین عبدالله بن عمر البيضاوی، طوابع الأنوار من مطالع الإنظار، ص ۲۱۶ «العصمة ملكة نفسانية تمنع عن الفجور و تتوقف علی العلم بمثالب و السيئات و مناقب الطاعات.»

عصمت از نظر حکماء

- ۱- تهانوی می‌گوید: «ملکه‌ای نفسانی است که باز می‌دارد صاحبش را از انجام گناهان».^{۳۸}
- ۲- جرجانی گفته: «عصمت از نظر حکماء، ملکه‌ای است که مانع انجام گناهان است. این ملکه به واسطه علم به پیامدهای ناگوار گناهان و نتایج ارزشمند طاعات و عبادات حاصل می‌شود و در اثر وحی الهی در مورد اوامر و نواهی مورد تأکید قرار می‌گیرد».^{۳۹}

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

- از آنچه که تاکنون بیان شد، از اقوال علماء درباره عصمت اصطلاحی به این نتایج می‌رسیم:
- ۱- عصمت عبارت است از هر آنچه (چه ملکه نفسانی بدانیم، چه لطف بدانیم) که انسان معصوم را از گناه و اشتباه باز دارد ولی این بازداشتن به سر حد اجبار نرسد.^{۴۰}
  - ۲- نتیجه تمام تعریفات به این منتهی می‌شود که خداوند متعال بنا بر مصلحت و مشیت خودش به بعضی از انسان‌های برگزیده خویش - با توجه به مسئولیت‌هایی که دارند - عصمت عطا می‌کند. چنانچه شربینی بعد از نقل تعاریف علماء می‌گوید: از تمام تعریفات که بیان شد گرچه در تعبیر با هم مختلف هستند ولی معنای همه آنها این است که عصمت انبیا عبارت است از اینکه: خداوند حفظ می‌کند انبیا را از گناه و مخالفت...».^{۴۱}

---

^{۳۸}. محمد علی تهانوی، کشف اصلاحات الفنون والعلوم، تحقیق علی دحروج، «ملکه نفسانیه تمنع صاحبها من الفجور آی المعاصی».

^{۳۹}. سید شریف علی بن محمد جرجانی، شرح المواقف، ج ۸، ص ۲۸۱، «عرف الحکماء العصمة بأنّها ملکه تمنع عن الفجور و تحصیل بالعلم بمثالب المعاصی و مناقب الطاعات، و تتأكد بتتابع الوحي بالأوامر و التواحي».

^{۴۰}. رضا محمدی، عصمت در قرآن، دانشنامه موضوعی قرآن کریم، سایت www.maarefquran.org

^{۴۱}. دکتر عماد السید الشربینی، رد الشبهات حول عصمة النبي في ضوء الكتاب و السنة، ص ۲۵، عويد بن عياد بن عايد المطرفي، آيات عتاب المصطفى في ضوء العصمة والإجتهد، ص ۳۷. «و هذه التعريفات و إن اختلف مناحيها في التعبير، و تنوعت جوانب تناولها لمعنى عصمة الأنبياء عليه السلام، فإنّها جميعها تنتهي إلى حفظ الله تعالى إياهم من واقعة الذنوب و المخالفات...»

فهرست منابع

١. ابن ابى الحديد، شرح نهج البلاغه، قم، مؤسسه مطبوعاتی اسماعيليان، بی تا
٢. ابن سکيت، ابویوسف یعقوب بن اسحاق (م ٢٤٤ هـ. ق)، اصلاح المنطق، شرح و تحقیق، احمد محمد شاکر و عبدالسلام محمد هارون، مصر، دارالمعارف، ١٩٧٠ م
٣. ابن فارس، احمد، معجم مقایس فی اللغه، الطبعة الثانية، دارالفکر، بیروت، ١٤١٨ هـ. ق.
٤. ابن منظور، امام ابوالفضل جمال الدین محمد بن مکرم، لسان العرب، طبعة الثالثة، بیروت، لبنان، دارالفکر، ٢٠٠٤ م
٥. ابن نوبخت، ابی اسحاق ابراهیم، الياقوت فی علم الکلام، تحقیق دکتر علی اکبر ضیائی، قم، مکتبة آیت الله مرعشی نجفی، مطبعة اسماعيليان، ١٤١٣ هـ. ق.
٦. أزهری هروی، محمد بن أحمد (٢٨٣-٣٧٠ هـ. ق)، تهذیب اللغه، دار الأحياء التراث العربی، بی جا، بی تا
٧. اسد آبادی، قاضی عبد الجبار بن احمد (٣٢٠ - ٤١٥ هـ. ق)، أصول الخمسه، تحقیق دکتر فیصل بدير عون، طبعة الأولى، الكويت، ناشر جامعة الكويت، ١٩٩٨ م
٨. اصفهانی، راغب (حسین بن محمد المفضل)، المفردات فی غریب القرآن، تحقیق محمد سید کیلانی الحلبي، قاهره، مصر، ١٣٨١ هـ. ق.
٩. ایجی، قاضی عضد الدین عبدالرحمن (م ٧٥٦)، شرح المواقف، شارح سید شریف الدین علی بن محمد جرجانی (م ٨١٦)، الطبعة الأولى، بیروت، لبنان، دارالکتب العلمیه، ١٤١٩ هـ. ق. - ١٩٩٨ م
١٠. بغدادی، امام ابی منصور عبدالقاهر بن طاهر بن محمد (م ٤٢٩ هـ. ق - ١٠٣٧ م)، الفرق بین الفرق، تحقیق محمد عثمان الخشت، قاهره، مکتبة ابن سینا، بی تا

١١. بياضوى، قاضى ناصر الدين عبدالله بن عمر، طوابع الأنوار من مطالع الانظار، تحقيق عباس سليمان، قاهره، مصر، مكتبة الأزهرية، ١٤١١ هـ. ق. - ١٩٩١ م
١٢. تفتازانى، سعد الدين مسعود بن عمر (٧١٢ - ٧٩٣ هـ. ق.)، شرح العقائد النسفيه، طبعه الثانيه، كراچى، باكستان، مكتبة المدينة، ١٤٣٣ هـ. ق. - ٢٠١٢ م
١٣. تفتازانى، سعد الدين مسعود بن عمر (٧١٢ - ٧٩٣ هـ. ق.)، شرح جامع المقاصد، تعليق دكتور عبدالرحمن عميره، طبعه الثانيه، بيروت، لبنان، مكتبة الدار، ١٤١٩ هـ. ق. - ١٩٩٨ م
١٤. تهانوى، محمد على، كشاف اصطلاحات الفنون و العلوم، تحقيق على دحروج، الطبعة الأولى، بيروت، لبنان، مكتبة لبنان ناشرون، ١٩٩٦ م
١٥. حلى، ابومنصور حسن بن يوسف بن مطهر، باب حادى عشر، شارح فاضل مقداد، قم، دفتر نشر نويد اسلام، ١٣٦٨ هـ. ش
١٦. ربانى گلپايگانى، على، عصمت امام از نگاه خرد، فصلنامه انتظار، ش ١١-١٢
١٧. سيورى، فاضل مقداد، اللوامع الالهيه فى المباحث الكلاميه، تحقيق قاضى طباطبايى، تبريز، چاپخانه شفق، ١٣٩٦ هـ. ق
١٨. شربينى، السيد عماد، ردّ الشبهات حول عصمه النبى فى ضوء الكتاب و السنه، قاهره، دارالصحيفه، ١٤٢٤ هـ. ق. - ٢٠٠٣ م
١٩. شيخ مفيد، محمد بن محمد بن نعمان، النكت الاعتقاديه، كنگره جهانى شيخ مفيد، ١٤١٣ هـ. ق
٢٠. طباطبايى، محمد حسين، الميزان، ج ٤، قم، انتشارات جامعه مدرسين، ١٣٦٢ هـ. ش - ١٤١٧ هـ. ق
٢١. طبرى، محمد بن جرير (٢٢٥ - ٣١٠ هـ. ق.)، جامع البيان عن تأويل القرآن، الطبعة الثانيه، ١٣٧٧ هـ. ق

۲۲. فراهیدی، خلیل بن أحمد (م ۱۷۰)، العین، تحقیق دکتر مهدی المخزومی و دکتر و
إبراهیم السامرائی، ج ۲، بیروت، ۱۴۰۹ هـ. ق.
۲۳. فیدمینی المصری، أبوعمار محمد بن عبدالستار، عصمة الانبياء تحقیق الخلاف فیها،
بی جا، بی تا
۲۴. فیروز آبادی، محمد بن یعقوب، القاموس المحيط، حقه، محمد نعیم، مؤسسه
الرساله، بیروت، لبنان، طبعه الثامن، ۱۴۲۶ هـ. ق. - ۲۰۰۵ م
۲۵. لاهیجی، ملا عبدالرزاق، گوهر مراد، تحقیق علی اکبر روحی، تهران، وزارت فرهنگ
و ارشاد اسلامی، بی تا
۲۶. محمدی، رضا، عصمت در قرآن، دانشنامه موضوعی قرآن کریم، سایت معارف قرآن
www.maarefquran.org
۲۷. مرتضی، السید شریف، رسائل، بیروت، مؤسسه النور، بی تا
۲۸. مطرفی، عوید بن عیاد بن عاید، آیات عتاب المصطفی فی ضوء العصمة و الاجتهاد،
مکه مکرمه، عربستان، جامعه ام القری، ۱۴۲۶ هـ. ق.
۲۹. مظفر، الشیخ محمد رضا، عقائد الإمامیه، مصحح فارس الحسون، نجف الأشرف،
ناشر مرکز الأبحاث العقائدیة، ۱۳۸۵ هـ. ق.
۳۰. هاشمی تنکابنی، سید موسی، «عصمت، ضرورت و آثار»، قم، مؤسسه بوستان کتاب،
۱۳۹۰ هـ. ش